

ARBITRAGE EN DE ‘MONA LISA VAN OOSTENRIJK’

Pauline Ribbers*

In 2018 is het twintig jaar geleden dat de Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art zijn geformuleerd. De principes beogen bij te dragen aan het identificeren van door de nazi's geroofde kunst en het opsporen van hun oorspronkelijke eigenaar. Hierbij roepen zij op tot geschillenbeslechting buiten de overheidsrechter om. Aan de hand van de *Altmann*-arbitrage wordt bekeken welke voordelen arbitrage vooroorlogse eigenaren zou kunnen bieden.

Dit jaar is het twintig jaar geleden dat de Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art zijn geformuleerd. De elf 'Washington Principles' beogen bij te dragen aan het identificeren van door de nazi's geroofde kunst en het opsporen van hun oorspronkelijke eigenaar. Hierbij roepen zij op tot het 'just and fair' oplossen van tegenstrijdige eigendomsaanspraken. Staten worden aangespoord om in dit kader geschillenbeslechtingsmechanismen buiten de overheidsrechter om te ontwikkelen, via zogenoemde 'alternatieve wijzen van geschillenbeslechting'. Sinds januari 2002 is het in Nederland mogelijk om restitutieclaims voor te leggen aan de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoe-deren en Tweede Wereldoorlog.¹ Deze Restitutiecommissie behandelt restitutieverzoeken, die geen betrekking hebben op kunstwerken uit de rijkscollectie, via een bindendadviesprocedure. Nederland is met zijn Restitutiecommissie niet uniek; speciale restitutiecommissies zijn ingesteld in Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Oostenrijk.²

Er zijn ook andere alternatieve wijzen van geschillenbeslechting dan de (bindend)adviesprocedure. Zo kan worden gedacht aan arbitrage. Waar arbitrage als wijze van geschillenbeslechting vandaag de dag niet meer is weg te denken uit de commerciële praktijk, ligt dat anders voor arbitrage ten aanzien van restitutieclaims. Er zijn nauwelijks zaken bekend waarin een tegenstrijdige eigendomsaanspraak op door nazi's geroofde kunst is beslecht door middel van arbitrage.³ Hoewel onduidelijk is hoe groot de rol van vertrouwelijkheid hierbij is (zaken die onder geheimhouding worden beslecht, blijven immers buiten beeld), roept het wel de vraag op welke voordelen de keuze voor arbitrage vooroorlogse eigenaren van door nazi's geroofde kunst kan bieden.

De zaak *Maria Altmann t. Oostenrijk*

De *Altmann*-arbitrage uit 2006 is een van de weinige, bekende arbitrages rondom geroofde nazi-kunst. In deze arbitrage stond, kort samengevat, de vraag centraal wie de rechtmatige eigenaar was van vijf schilderijen die waren geschilderd door de Oostenrijkse schilder Gustav Klimt. Eén van de schilderijen was een met bladgoud versierd portret van Adele Bloch-Bauer.⁴ Dit portret, dat wel de 'Oostenrijkse Mona Lisa' is genoemd,⁵ werd in 1907 in opdracht van het Joodse echtpaar Adele en Ferdinand Bloch-Bauer door Klimt geschilderd. In het testament van Adele was opgenomen dat het portret en de vier andere schilderijen na de dood van Adele door haar man dienden te worden gedoneerd aan de Oostenrijkse Staats-Galerie in Wenen. Hoewel de schilderijen na de dood van Adele in 1925 inderdaad in handen kwamen van Ferdinand, liep het vervolgens anders.

Er zijn nauwelijks zaken bekend waarin een tegenstrijdige eigendomsaanspraak is beslecht door middel van arbitrage

In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog annexeerde Duitsland Oostenrijk. Ferdinand vluchtte naar Praag en liet de vijf schilderijen in Oostenrijk achter. De schilderijen vielen in handen van de nazi's, waarna een deel van de schilderijen terecht kwam in het Belvedere te Wenen. In november 1945 stierf Ferdinand in Zwitserland. Zijn vermogen liet hij na aan zijn broer en diens kinderen. Een van de kinderen was Maria Altmann. Zij woonde op dat moment

* Mr. P.L.F. Ribbers is als promovenda verbonden aan het Instituut voor Privaatrecht van de Universiteit Leiden.

1 Zie ook: R.J.Q. Klomp, 'Restitutie van oorlogskunst: Houdt het dan nooit op?', *AA* 2017, afl. 5, p. 556-560 (AA20170556).

2 De Beratende Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogener Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz (www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/BeratendeKommission/Index.html), de Commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation (www.civs.gouv.fr), het Spoliation Advisory Panel (www.gov.uk/government/groups/spoliation-advisory-panel) en de Beirat van de Kommission für Provenienzforschung (www.provenienzforschung.gv.at).

3 Vgl. M.-A. Renold & A. Chechi, 'Just and Fair Solutions: An Analysis of International Practice and Trends', in: E. Campfens (red.), *Fair and Just Solutions? Alternatives to Litigation in Nazi-looted Art Disputes: Status Quo and New Developments*, Den Haag: Eleven International Publishing 2015, p. 193.

4 De andere schilderijen waren: *Adele Bloch-Bauer II*, *Apfelbaum I*, *Buchenwald/Birkenwald* en *Häuser in Unterach am Attersee*.

5 De huidige eigenaar van het portret (Ronald Lauder) sprak in 2015: 'It's everyone's Mona Lisa' (<http://observer.com/2015/04/the-remarkable-story-of-the-vienese-mona-lisa-and-its-recovery-from-nazi-hands>).



in Amerika en wilde de schilderijen van Klimt en andere zaken uit de erfenis van Ferdinand over laten komen naar Amerika. Dit bleek lastig: slechts in ruil voor de vijf Klimt-schilderijen was Oostenrijk bereid om de andere zaken naar Amerika te laten vertrekken.⁶ Altmann ging hiermee akkoord.

Lange tijd zag het er naar uit dat de vijf schilderijen in Oostenrijk zouden blijven. De confiscatie van het schilderij *Bildnis Wally* in januari 1998 veranderde de zaken. Dit schilderij was, via de nazi's, (uiteindelijk) in handen gekomen van het Leopold Museum in Wenen. In 1997 was het schilderij tijdelijk uitgeleend aan een museum in New York. In New York werd het schilderij in beslag genomen door de vooroorlogse eigenaren van het schilderij. Als reactie op deze inbeslagname gaf Oostenrijk zijn staatsmusea opdracht om alle roofkunst, die gedwongen was afgestaan in ruil voor het vrijgeven van andere zaken, terug te geven aan de rechthebbenden.⁷ Oostenrijk stelde daarnaast een speciale restitutiecommissie in. Hierop verzocht Altmann restitutie van onder meer *Adele Bloch-Bauer I* bij de restitutiecommissie, maar zij kreeg in 1999 nul op het rekest. Altmann liet het hier niet bij zitten en daagde Oostenrijk voor de Amerikaanse rechter. Het was het begin van een langdurige strijd ten overstaan van diverse Amerikaanse gerechten.

In mei 2005 besloten Altmann en Oostenrijk hun geschil (definitief) te laten beslechten door middel van arbitrage. Zij kwamen overeen om de zaak voor te leggen aan drie arbiters met de Oostenrijkse nationaliteit. De arbiters zouden het geschil in Wenen beslechten volgens de regels van Oostenrijks recht. Daarnaast spraken partijen af dat de arbitrage bindend zou zijn en er geen hoger beroep tegen het arbitraal vonnis mogelijk zou zijn. In januari 2006 sprak het scheidsrecht zich uit: Oostenrijk diende het portret *Adele Bloch-Bauer I* en de vier andere schilderijen af te staan aan Altmann.⁸ Via veilinghuis Christie's kwam het portret vervolgens in handen van Ronald Lauder.⁹ Sindsdien is het schilderij te bewonderen in diens Neue Galerie in New York.

Voordelen van arbitrage

De *Altmann*-arbitrage is in de literatuur wel omschreven als 'ideal settlement': uiteindelijk keerde de geroofde kunst immers terug naar (een erfgenaam van) de vooroorlogse eigenaar.¹⁰ Arbitrage kan (erfgenamen van) voormalige eigenaren van door nazi's geroofde kunst verschillende voordelen bieden. Dit hangt vooral samen met de in arbitrage zo gewaardeerde partijautonomie; partijen kunnen een arbitrageprocedure grotendeels naar eigen wens inrichten. Met betrekking tot restitutieclaims ter zake van door nazi's geroofde kunst is het geen onrealistisch scenario dat een dergelijke vordering onder het recht van een bepaalde staat reeds is verjaard.¹¹ Niet alleen verjaring kan roet in het eten van (erfgenamen van) een voormalig eigenaar gooien; ook kan worden gedacht aan de statelijke immuniteit die aan het oproepen van deze staat voor het gerecht van een andere staat in de weg staat. Zo beriep Oostenrijk zich ten overstaan van de Amerikaanse rechter op zijn immuniteit.

Dit beroep werd echter door het Supreme Court verworpen. Dankzij een specifieke rechtskeuze kunnen partijen voorkomen dat een procedure op voorhand stukloopt op verjaring of immuniteit.

Daarnaast werkt onzekerheid over de bevoegdheid van overheidsrechters van een bepaalde staat in het voordeel van arbitrage. In plaats van het voeren van een procedure die gaat over de vraag of een bepaalde nationale rechter wel bevoegd is, kiezen partijen in een arbitrage immers hun eigen 'rechters' zodat snel kan worden overgegaan tot inhoudelijke beslechting van het geschil. Deze keuzevrijheid stelt partijen voorts in staat om te kiezen voor arbiters met specifieke kennis en deskundigheid. Ook kunnen partijen ervoor kiezen om arbiters met een bepaalde nationaliteit niet te kiezen met het oog op (vermeende) partijdigheid; zo hadden Oostenrijk en Altmann ervoor kunnen kiezen om (juist) geen Oostenrijkse arbiters te benoemen.

De mate van vrijheid die partijen hebben om de arbitrageprocedure in te richten, komt verder naar voren in het kader van bewijs. Partijen kunnen ervoor kiezen om zelf afspraken te maken over bijvoorbeeld het vergaren van bewijs en het horen van deskundigen. Om de arbitrage te versnellen, kunnen partijen afspreken, zoals in de *Altmann*-arbitrage is gebeurd, dat geen hoger beroep mogelijk is. Daarnaast vormt (grensoverschrijdende) tenuitvoerlegging van arbitrale vonnissen een voordeel: dankzij het Verdrag van New York uit 1958¹² is het mogelijk om arbitrale uitspraken ten uitvoer te leggen in meer dan 155 staten.

De keuze voor arbitrage in het kader van beslechting van restitutieclaims lijkt achter te blijven

Tot slot

Arbitrage kan (erfgenamen van) vooroorlogse eigenaren dus de nodige voordelen bieden. Een belangrijk obstakel is echter dat een dergelijke arbitrageprocedure in beginsel alleen kan worden gevoerd op basis van consensus: partijen dienen samen te kiezen voor deze wijze van geschillenbeslechting. Ook hier is de *Altmann*-arbitrage illustratief. Oostenrijk weigerde in eerste instantie de restitutieclaim van Altmann door middel van arbitrage te beslechten; pas nadat het Amerikaanse Supreme Court oordeelde dat Oostenrijk geen beroep op immuniteit toekwam, gaf de staat toe aan het arbitrageverzoek van Altmann.¹³

Ondanks de roep om restitutieclaims ter zake van nazi-roofkunst standaard te laten beslechten door middel van arbitrage,¹⁴ en om het oprichten van gespecialiseerde arbitragepanelen,¹⁵ lijkt de keuze voor arbitrage in het kader van beslechting van restitutieclaims achter te blijven. Hopelijk werpen de verjaardagskaarsjes ter gelegenheid van de twintigste verjaardag van de Washington Principles enig licht op arbitrage als (vol)waardige wijze van geschillenbeslechting.

6 Op basis van de (later door Oostenrijk ingetrokken) 'Bundesgesetz vom 15. Mai 1946 über die Nichtigerklärung von Rechtsgeschäften und sonstigen Rechtshandlungen, die während der deutschen Besetzung Österreichs erfolgt sind', StF: BGBl. Nr. 106/1946.

7 De 'Bundesgesetz über die Rückgabe von Kunstgegenständen und sonstigem beweglichem Kulturgut aus den österreichischen Bundesmuseen und Sammlungen und aus dem sonstigen Bundesvermögen', StF: BGBl. I Nr. 181/1998.

8 <http://bslaw.com/altmann/Klimt/award.pdf>. Zie voor een (gedeelte) Engelse vertaling van het vonnis: A.J. van den Berg (red.), *Yearbook Commercial Arbitration 2006 – Volume XXXI*, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International 2006, p. 13-48.

9 www.christies.com/features/The-Woman-in-Gold-7494-1.aspx.

10 C. Renold e.a., 'Case Six Klimt Paintings – Maria Altmann and Austria', *Platform ArThemis, Art-Law Centre, University of Geneva* maart 2012, p. 7. Vgl. E. Jayme, 'Human Rights and Restitution of Nazi-Confiscated Artworks from Public Museums: The Altmann Case as a Model for Uniform Rules?', *Kunstrechtsspiegel* 2007, afl. 2, p. 50: '(...) a landmark case for the settlement of art disputes involving Holocaust victims and their heirs'.

11 Zie bijv. T. O'Donnell, 'The Restitution of Holocaust Looted Art and Transitional Justice: The Perfect Storm or the Raft of the Medusa?', *European Journal of International Law* 2011, afl. 1.

12 Voluit: 'Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards'.

13 Renold e.a. 2012, p. 4. Zie: U.S. Supreme Court 7 juni 2004, 541 U.S. 677 (2004).

14 Zie bijv. R. Keim, 'Filling the Gap Between Morality and Jurisprudence: The Use of Binding Arbitration to Resolve Claims of Restitution Regarding Nazi-Stolen Art', *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal* 2003, afl. 2 en O.C. Pell, 'The Potential for a Mediation/ Arbitration Commission to Resolve Disputes Relating to Artworks Stolen or Looted during World War II', *DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law* 1999, afl. 1.

15 Zie bijv. C. Roodt, 'State Courts or ADR in Nazi-Era Art Disputes: A Choice "More Apparent Than Real"?' *Cardozo Journal of Conflict Resolution* 2013, afl. 2, p. 441 onder verwijzing naar literatuur.